

Historiador. Professor de la London School of Economics

Paul Preston

El frau del revisionisme

Enguany se celebra el 70è aniversari de l'inici de la Guerra Civil espanyola. Ens trobem en un moment en el que, malgrat que tant la guerra com la postguerra encara generen discussions apassionades i, a vegades, amargues, és possible afrontar un debat seriós sobre les seves conseqüències. En aquest context, el prestigiós historiador de la London School of Economics, Paul Preston, realitza una acurada reflexió a l'entorn de l'aparició d'una corrent «revisionista» que, en la línia d'algunes narratives construïdes per la maquinària propagandística del règim vencedor a partir del 1939, al·leguen que els avenços historiogràfics dels darrers trenta anys de democràcia, en tota la seva varietat, són el resultat d'una conspiració sinistra. Les obres dels nous «revisionistes», en definitiva, ressusciten, segons l'autor, les tesis bàsiques de la propaganda franquista.

Es podia esperar que, en arribar el 2006, l'interès apassionat per la Guerra Civil espanyola hauria decaïgut definitivament. Però això no ha succeït. De fet, ha passat el contrari. Només fa ben pocs anys, per a moltes famílies, una part important dels temes pendents, com és ara la localització, l'adequada sepultura i el dol dels morts, s'ha començat a sentir seriosament. És un procés que per a mitja Espanya es va acabar fa més de seixanta anys. Que s'hagi negat a l'altra part del país fins fa ben poc és un dels motius principals que expliquen que la Guerra Civil espanyola continuï desvetllant passions.

El 26 d'abril de 1942, el govern de Franco va iniciar una investigació massiva anomenada la «causa general». El seu objectiu immediat era reunir proves de la mala actuació republicana. El «material» que es va aplegar incloïa des de documents fins a rumors sense fonament. Era una invitació a tots aquells que tenien veritables motius de queixa –els parents dels qui van ser assassinats, els qui van ser empresonats o bé els qui els havien confiscat o robat propietats a la zona republicana– d'atiar el desig de revenja. També va permetre que els qui tenien algun assumpte personal pendent el poguessin

Les atrocitats a la zona republicana sovint eren obra d'elements criminals o extremistes sense cap control

resoldre i que els qui cobejaven les propietats o la dona d'altri poguessin difamar els seus enemics. Si bé els processos eren extremament laxos, les declaracions que es van fer, fonamentades o no, es van utilitzar per intensificar la imatge generalitzada de la depravació republicana. Formava part d'un model general que des de juliol del 1936 s'havia vist per tota la zona nacional a mesura que s'abalançava sobre les forces rebels. Quan els nacionals es feien amb el control del terreny, els militants de dretes que havien estat afusellats per les esquerres eren identificats i enterrats amb honor i dignitat, en cerimònies que sovint eren seguides d'actes d'una violència extrema contra l'esquerra local. En els casos de les víctimes més famoses de la guerra, com el líder falangista José Antonio Primo de Rivera o el líder inicial del cop militar, el general José Sanjurjo, els seus cossos van ser exhumats i tornats a enterrar en cerimònies molt elaborades.

La conseqüència d'aquests diversos processos era que la gran majoria de les víctimes dels crims a la zona republicana eren identificats i comptats. Les seves famílies els podien plorar i molt sovint veure els seus noms gravats en llocs d'honor pòstum, inscrits a les criptes de catedrals o a les parets exteriors de les esglésies, amb creus o plaques situades allí on havien mort o àdhuc, en alguns casos, amb carrers que duïen el seu nom. Les estructures de la llei i l'ordre van desaparèixer de l'Espanya republicana com a resultat del cop militar i es va trigar bastants mesos fins que no es van restablir. En conseqüència, les atrocitats a la zona republicana sovint eren obra d'elements criminals o extremistes sense cap control, encara que també, però menys freqüentment, d'una política deliberada dels grups d'esquerres, que estaven decidits a eliminar els seus enemics polítics. Aquesta gran varietat de crims va ser representada

durant gairebé quaranta anys per la maquinària propagandística del règim vencedor; va ser posada per escrit a bastament per policies, capellans i soldats, com si fos la política oficial de la República. L'objectiu d'aquests escrits era justificar el cop militar del 1936, la matança que va provocar i la dictadura posterior. Per mitjà de la premsa i la ràdio de Movimiento, del sistema educatiu i de les trones de les esglésies espanyoles, es propagava una interpretació única i monolítica de la Guerra Civil espanyola. Fins a l'any 1975, la propaganda oficial va nodrir acuradament memòries de la guerra i de la repressió sagnant tant per humiliar els vençuts com per ajudar els vencedors a recordar tot el que devien a Franco. Per als qui eren còmplices en les xarxes de corrupció i de repressió del règim, servia per recordar-los que necessitaven Franco i el règim com a baluard contra el retorn de les seves víctimes, que creien que voldrien prendre's la cruel revenja.

La dictadura havia imposat una visió única del passat, però hi havia moltes altres memòries, ocultes i reprimides

Per a les esquerres, no hi havia hagut un procés equivalent de cloenda. Hi va haver milers de desapareguts, els seus cossos no es van localitzar, la forma com van morir mai no es va confirmar. A diferència de les famílies de les víctimes nacionals fruit de la violència republicana, els parents de les víctimes republicanes fruit de la repressió nacional no les van poder plorar públicament, i menys encara enterrar els seus morts. Àdhuc després de la mort del dictador, el problema d'afrontar la memòria de la Guerra Civil continuava resultant molt difícil perquè els odis de la guerra s'havien anat enverinant durant trenta-set anys després de la seva conclusió formal. La dictadura havia imposat una visió única del passat, però hi havia moltes altres memòries, ocultes i reprimides. Molts milers de famílies volien saber què havia passat als seus éssers estimats, i si, com es temien, havien estat assassinats, on es trobaven els seus cossos. Els primers mesos de la transició a la democràcia, el temor a una nova guerra civil pugnava amb el desig de saber sobre el passat republicà. Finalment, la voluntat de garantir el restabliment i, més tard, la consolidació de la democràcia va pesar més, tant entre els polítics com entre la gran majoria de la gent del carrer. La renúncia formal a la revenja, que va ser una condició prèvia essencial per al canvi, es va consagrar en una amnistia política no tan sols per als qui s'havien oposat a la dictadura, sinó també per als qui eren culpables de crims contra la humanitat comesos al servei de la dictadu-

ra. El text de l'amnistia de 14 d'octubre de 1977 va comptar amb el suport de la major part de l'espectre polític. Els fantasmes de la Guerra Civil i de la repressió franquista pesaven sobre Espanya, però per evitar que es reobriessin antigues ferides, els governs successius, tant els conservadors com els socialistes, va ser extremament cauts a l'hora de finançar commemoracions, excavacions i activitats de recerca relacionades amb la guerra.

El «pacto del olvido» no va afectar els historiadors

El desig de la gran majoria dels espanyols d'assegurar una transició incruenta a la democràcia i evitar la violència d'una altra guerra civil no tan sols va predominar per sobre de qualsevol desig de revenja, sinó que també comportar sacrificar el desig de conèixer. La voluntat col·lectiva de contribuir per tots els mitjans possibles al restabliment de la democràcia va portar al que ha passat a ser conegut com el «*pacto del olvido*», a tirar un vel de silenci sobre el passat en interès d'una democràcia encara fràgil. Per tant, hi va haver poques iniciatives oficials adreçades a commemorar el passat i hi va haver una certa reticència dins el sistema educatiu a ensenyar la història de la guerra i de postguerra. Tanmateix, a escala local, molts historiadors continuaven fent recerca sobre la repressió franquista i, per a moltes víctimes, el fet d'aparèixer en les llistes que es publicaven en els llibres d'aquests historiadors va ser l'única làpida o memorial que van tenir. Malgrat el valor crucial que va tenir en termes polítics i la seva importància com a mesura de gran maduresa política del poble espanyol, el «*pacto del olvido*» no va afectar els historiadors. De fet, des del principi, a La Rioja, a Catalunya i a Aragó hi va haver una activitat investigadora considerable sobre els aspectes més desagradables de la Guerra Civil, malgrat el «*pacto*». En altres regions, la treva incòmoda amb relació al passat es va trencar de seguida, amb l'aparició d'algunes obres importants sobre la repressió a Andalusia, a Extremadura, a Galícia i en altres regions que havien estat a la zona nacional durant tota la guerra o part d'ella. Els darrers deu anys, el que va començar com un petit doll d'aigua s'ha convertit en una torrentada de llibres que, si bé estan escrits des de perspectives àmpliament divergents, han produït una visió en general crítica dels oficials insurrectes del 1936.

A més de la inundació d'obres d'història, aquests últims cinc anys, ha sorgit un moviment popular a favor de la reconstrucció detallada de la guerra i de la dictadura a escala local: la creació d'una sèrie d'organitzacions i associacions dedicades a allò que s'ha passat a anomenar «la recuperació de la

memòria històrica». Hi ha diversos factors subjacents darrere d'aquest desenvolupament. D'una banda, la sensació que la democràcia ara està prou consolidada per poder aguantar un debat seriós sobre la Guerra Civil i les seves conseqüències. D'altra banda, una urgència terrible derivada de la presa de consciència de la desaparició inevitable dels testimonis supervivents. Sense entrar en la qüestió espinosa que envolta el fet que hi ha memòries històriques molt diferents dels mateixos fets, continua essent cert que el concepte de recobrar la memòria té un impacte profund en les persones de les quals es va retenir entre reixes la memòria col·lectiva durant moltes dècades. S'ha iniciat un procés que implica l'excavació de les fosses comunes, l'enregistrament dels testimonis dels supervivents i la producció de nombrosos documentals televisius sobre el que va passar. La conseqüència ha estat que, setanta anys després, la Guerra Civil espanyola i la postguerra estan generant novament discussions apassionades i, a vegades, amargues.

El trencament del tabú relacionat amb l'anomenat «*pacto del olvido*» ha tingut una repercussió dramàtica i inesperada. L'aparició d'associacions dedicades a la recuperació de la memòria històrica i els esforços per localitzar les restes mortals dels desapareguts ha ajudat a tancar les ferides emocionals de moltes famílies. Els diaris donen compte regularment d'exhumacions. Rarament passa una setmana sense que es publiqui un relat detallat de la repressió en alguna ciutat o província, i les xifres de víctimes conegudes va creixent. De fet, després d'anys en què aquestes xifres s'havien anat reduint, estan augmentant fins a nivells que en alguna ocasió ja van ser valorats per testimonis visuals horroritzats, durant la guerra mateix i immediatament després. En alguns llocs, s'han creat les «rutes de la memòria» (itineraris urbans i rurals de memòria), al llarg de les quals és possible veure els llocs on es van produir les atrocitats o els actes de resistència. Tot això ha creat una incomoditat enorme, i no tan sols entre els qui els van perpetrar o hi estan relacionats. Les atrocitats causades s'han estès fins i tot més enllà dels nostàlgics de la dictadura. També ha afligit amplis sectors de la societat que, amb el temps, es van beneficiar del règim. És a aquest públic que s'ha adreçat tota una sèrie de polèmiques històriques de molt èxit.

Paral·lelament al treball d'un veritable exèrcit d'investigadors seriosos,

La democràcia ara està prou consolidada per poder aguantar un debat seriós sobre la Guerra Civil i les seves conseqüències

ha aparegut un petit grup d'autors i locutors que, per la seva banda, hi afegeixen més soroll que res, tal com fan els seguidors acèrrims del futbol. Pregonen que el sofriment de les víctimes republicanes va ser notablement menor del que s'havia dit i que aquest sofriment era, en tot cas, culpa seva. En conseqüència, la Guerra Civil espanyola s'està tornant a lluitar per escrit. Els suposats «revisionistes» al·leguen que els avenços historiogràfics dels darrers trenta anys, en tota la seva gran varietat, són el resultat d'una conspiració sinistra. Curiosament, representen pràcticament tota la professió històrica i molts historiadors amateurs com si hi estiguessin implicats. Un ampli sector d'historiadors, que n'inclou de conservadors i de l'àmbit eclesiàstic, de liberals i d'esquerres, i també nacionalistes regionals, són acusats d'anar de bracet per imposar una interpretació monolítica i políticament motivada de la història de la Guerra Civil espanyola i del règim subsegüent. Hi ha poc de nou, pel que fa a la recerca, en les obres «revisionistes». Ressusciten les tesis bàsiques de la propaganda franquista, d'escriptors com Tomàs

Borràs, o dels policies secrets Eduard Comín Colomer i Maurici Karl. En alguns casos, fins i tot han reciclat títols de textos franquistes famosos. L'única cosa que és nova és l'afegit, tant en els llibres com en tertúlies incendiàries o en debats radiofònics, de les tècniques dels *reality shows* televisius, insultant els autors de la nova historiografia, en comptes de debatre amb ells.

**Setanta anys després,
la Guerra Civil espanyola i
la postguerra estan
generant novament
discussions apassionades i,
a vegades, amargues**

La conseqüència ha estat afegir un grau més de tensió abrasiva al discurs polític diari a Espanya. La voluminosa historiografia de la guerra està formada per una història més o menys seriosa, que, estranyament per a aquest tipus de recerca, està alimentant una demanda popular. Per contra, els treballs dels «revisionistes» tenen justament el propòsit polític contemporani que ells denuncien en els altres. La seva crítica de la República és, implícitament, una crítica als qui en compartien els valors que han sobreviscut o han renascut en la nova democràcia espanyola contemporània. Aquest és el cas especialment dels elements federals de l'estructura actual d'Espanya, que han provocat la ira «revisionista» pel fet que l'actual coalició de govern d'esquerres a Catalunya està patrocinant activament la recerca sobre la repressió. Fins i tot abans d'això, la dreta s'ha vist ultratjada per la campanya catalana, finalment reeixida, per al retorn

de milers de documents que havien estat saquejats pels franquistes l'any 1939. Aquesta documentació, guardada a Salamanca, va ser confiscada per cercar-hi noms de persones d'esquerres i liberals. Organitzada per tècnics arxivers proporcionats per la Gestapo, fou utilitzada, com altra documentació confiscada de manera semblant en altres zones conquerides, per fer un índex de fitxes i expedients que es va convertir en una eina infraestructural de la repressió. Segons la visió dels revisionistes ferotgement anticatalanistes, la República estava –i, per extensió, l'actual govern socialista està– «balcanitzant» Espanya. Els «revisionistes» també han derivat alguns arguments de la reaparició amb força als Estats Units d'una visió de la Guerra Civil espanyola en clau de guerra freda, que representa els derrotats com els titelles de Moscou. Aquesta visió, i la resposta que ha provocat entre els historiadors a Espanya i a la Gran Bretanya, també ha contribuït a la renovació constant de la historiografia sobre la Guerra Civil espanyola.

És possible que, sense adonar-se'n, els presumptes «revisionistes» estiguin ajudant a consolidar la democràcia, en el sentit que la Guerra Civil no deixarà de ser un fantasma en la festa de la democràcia fins que es ventilin els ressentiments i els odis relacionats amb ella. I han subratllat la urgència de dur a terme la tasca no de remoure les cendres, com acusen als historiadors de la repressió de fer, sinó d'investigar, de demostrar i de recordar que la Guerra Civil espanyola fou no una guerra de bons i dolents, segons els prejudicis de qui l'estigui escrivint, sinó una experiència traumàtica de sofriments en massa, en què hi va haver molt pocs que hi van sortir guanyant i molts que hi van sortir perdent. Com va dir recentment Francisco Espinosa Maestre, un dels historiadors més especialitzats i seriosos de la repressió, «l'oblit no és el mateix que la reconciliació, i la memòria no és el mateix que la revenja».

Segons la visió dels revisionistes ferotgement anticatalanistes, la República estava –i, per extensió, l'actual govern socialista està– «balcanitzant» Espanya